

Mövzu 2: Sosial sahələrin planlaşdırılmasının metodoloji və konseptual əsasları

FTN 5. İnklüziv sosial-iqtisadi siyasət üzrə baza biliklərinə malik olmaq.

FTN 6. İnstitusional yanaşmanın əhəmiyyətini dərk etmək.

PLAN

1. Sosial sahələrin planlaşdırılmasının məqsədi
2. Sosial sahələrin planlaşdırılmasının metodoloji və konseptual əsasları

ƏDƏBİYYAT

1. **Azərbaycan Respublikasının 2022-2026 cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası**
2. **C.İ.Mahmudov, H.Q.Bağırsoylu. Sosial iqtisadi inkişafın proqnozlaşdırılması. Dərs vəsaiti, Naxçıvan, Əcəmi, 2019, 260 s**
3. **Hacızadə E.M. Sosiallaşan iqtisadiyyat. Bakı, Elm, 2006, 509 s.**
4. **Hüseynov T.H. Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli: nəzəriyyə və praktika. Bakı, Elm, 2015, 466s.**
5. **Həsənov R. İqtisadi siyasət: metodologiya və praktika. Dərs vəsaiti, Bakı, 2009, 282 s.**
6. **Ə.Q.Əlirzayev “Sosial sferanın iqtisadiyyatı və idarəedilməsi” Dərs vəsaiti. Bakı – İqtisad Universiteti nəşriyyatı - 2010**

Sosial sahələr strateji planlaşma məqsədlərinə və sosial iqtisadi inkişafın istiqamətlərinə onun tərkib hissəsinə daxil olub, dövlətin sosial siyasətinin reallaşması əsas mexanizminə daxildir. Müasir şəraitdə planlaşma daha çox strateji xarakter kəsb edir. Uzunmüddətli, məqsədli və iriləşmiş göstəricilərlə ifadə olunur. Sosial planlaşma obyektı olaraq makro səviyyədə həyat səviyyəsi, yoxsulluğun aşağı salınması və insan inkişaf indeksini təmin edən strategiya əsas götürülür. Sosial sahələrin strateji planlaşması müəyyən ali məqsədlərə və onların reallaşmasına yönəldilən proqram xarakterli tədbirlər məcmusuna deyilir. Ali məqsədlər iqtisadi artıma müsbət təsir edən iqtisadi və sosial tarazlığı formalaşdıran hər bir insanın yaşayış səviyyəsini yüksəldən ayrı-ayrı sahə, ərazi və funksional konkret proqramların tətbiqinə gətirib çıxarır. Strategiya-nın əsasını sosial konsepsiya və bu konsepsiyaya uyğun sosial siyasət təşkil edir.

İnkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, liberal iqtisadiyyat formalaşdıqca sosial problemlər də artır. Daha çox az təminatlı, yoxsulluq problemləri fəallaşır. Beləliklə, sosial dövlət funksiyası meydana çıxır. Sosial müdafiə heç də oləbaxımlıq deyil. Obyektiv səbəblərdən maddi təminatın və sosial inkişafın ləngidən səbəblərin aradan qaldırılması funksiyası dövlətin üzərinə düşür. Planlaşma artıq direktiv xarakter deyil, müəyyən mənada məqsədli proqram xarakterli metodların, prinsiplərin hazırlanmasına yönəldilir.

Hər bir ölkədə iqtisadi potensialın sosial tələbatın müxtəlifliyi həmin ölkə üçün xarakterik olan konkret ümumi-ləşmiş və (xarakterik) məhəlli xarakter daşıyan proqramlar tərtib olunur. Ümumi xarakterli proqramlar həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi strategiyasıdır.

Həyat səviyyəsinin inkişaf indeksi iqtisadi artımla mütənasib inkişaf etməlidir.

Yoxsulluq həddi və həyat səviyyəsi bazar iqtisadiyyatı şəraitində strateji planlaşdırma obyektı olaraq məqsəd kimi qoyulur. Onun reallaşması meyarları və göstəriciləri əsaslandırılır. Belə ki, yoxsulluq həddi qanunla yaşayış minimumuna görə müəyyənləşir və minimumun 60%-ə qədər formalaşır. 60%-dən aşağı ehtiyac minimumunda yaşayan insanlar yoxsul insanlardır.

Sosial sahələrin planlaşması, yerləşməsində inkişafmda strateji yanaşmaya uyğun marketing tətbiq olunur. Bu plan-laşma əsasən sosial xidmət sahələrinin məhsullarının növünü, çeşidini xidmətin keyfiyyətini formalaşdırır. Əhalinin sosial tələbatının strukturu bu sahələrin funksional ünvanlı fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Marketing planlaşması za-mam əhalinin istehlak davranış modeli əsas rol oynayır. Əhali istehlakının strukturu dinamikası, xərclərə və gəlirlərə görə paylanması, sosial sahələrin mal, əmtəə, xidmət strukturu formalaşdırır. Sosial demoqrafik dəyişmələr hər bir sosial sferanın ərazi və sahə yerləşməsini təmin edir. Marketing planlaşması qısamüddətli dövr üçün və sahibkarlığın inkişafı mərhələsində və şirkətlərin, firmaların davamlı inkişafı üçün çevik qərar qəbul etməyə imkan verir, bazara uyğun xidmət sferası yaradır. İqtisadi səmərə ilə yanaşı mahn və xidmətin rəcallaşmasına şərait yaradan istehlak xüsusiyyətləri yaradır. Bu da öz növbəsində əhalinin ahədiq qabiliyyətinə, onun qütbləşməsinə uyğunlaşdırılır. Belə ki, əhalinin ahədiq qabiliyyəti natural, pul gəlirlərinə uyğun olduğuna görə bazarda tələbat hər bir gəlirə görə özünəməxsus balans yaradır.

Təhlil göstərir ki, əhalinin sosial demoqrafik tərkibi, həyat səviyyəsi, məşğulluq səviyyəsi və əməkhaqqı onun is-tehlak sferasında qabiliyyətini formalaşdırır. Bu qabiliyyətə uyğun olaraq da marketing planlaşması həyata keçirilir. Marketing planlaşması sosial xidmətlərin, bazanın, onun məhsulunun artımı məhsulun bir-birini əvəz etməsi halları və bunların nəticələri qiymətləndirilməlidir. Bu planlaşma sosial obyektlərin ixtisaslaşmasını təşkil edir. Belə ki, sosial obyektlərin regionlar üzrə yerləşməsi, şəhər və kənd obyektlərinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi eyni bir ərazidə məskunlaşması əhalinin tələbinə uyğun ahədiq qabiliyyəti ilə tarazlaşan marketing strukturu formalaşdırılır. Bu proses bazar diktəsi ilə baş verir. Ancaq planlaşma subyektinin vəzifəsi bu situasiya-ıarı onun proqnozunu verməklə perspektiv və strateji planlaşma tempini seçir.

Sosial sahələrin yerləşməsinin metodları balans, imitasiya, proqnoz və iqtisadi-riyazi metodlarla baş verir. Balans üsulları ayrı-ayrı sosial parametrlərin bir-biri ilə

əlaqəsini, bölgüsünü və istifadəsini formalaşdırır. Belə ki, bütövlükdə hər hansı bir xidmətin ümumi həcmi onun ayrı-ayrı qrupları

üzrə tarazlaşdırılır. İlk növbədə ümumi tələbat müəyyən edilir. Sonra onun strukturu müəyyənləşdirilir.

Balans sxemi sahələrarası balanslar hər hansı istehlak məhsulunun uyğun sahələrlə istehsal və bölgü sxemi əsasında lənzləşdirilir.

Sosial sahələrin metod proqnozlaşdırılması, planlaşması normativləşmə prinsiplərinə əsaslanır. Normativ metodlar qanunvericilik və həmçinin elmi əsaslarla qurulmuş sosial normalara görə həyata keçirilir.

İqtisadi riyazi metodlar sosial sahələrin proqnozlaşdırılması onların tələbatına uyğun idarə olunması məqsədi ilə tətbiq olunur. İqtisadi-riyazi metodlar imitasiya, optimal statistik, normativ və s. digər növlərə bölünür. Məna baxımından artım və struktur modellər sistemində bölünür.

Struktur anlayışın sosial inkişafın dinamik dəyişməsinin əsası və investisiya istehlak siyasətinin formalaşdırılması müəyyənləşdirir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində hesablama və idarəetmə metodları daha çevik və qeyri-səlis nəzəriyyələrə əsaslanır.

Sosial sahələr iqtisadi əhəmiyyət kəsb etdiyinə görə iki əsas prinsip əsasında planlaşdırılır:

Birinci, rəqabət mühiti, davamlı inkişaf, kommersiya mənfəəti, gəlir əldə etmək prinsipi.

İkinci, əhəlinin təbəqələşməsi maddi rifahın müxtəlifliyi şəraitində hər bir insanın minimal sosial təminatın hüquqi və iqtisadi tənzimlənməsidir.

Hər iki prinsip müxtəlif sosial dövlət şəraitində müxtəlif meyarlar göstəricilər, normalar və mexanizmlər vasitəsi ilə reallaşır. Sosial tələbat cəmiyyətin inkişafının keyfiyyət göstəricisi olmaqla yanaşı müəyyən məhdudiyyətlər daxilində ödənilir. Belə ki, bəzi sosial parametrlər müəyyən minimal həddə ödənilməsi vacibliyi ilə dövlət tənzimatında reallaşır. Məsələn, yaşayış minimumu, minimum istehlak büdcəsi, ünvanlı sosial yardım üçün ifadə olunan ehtiyac minimumu, məcburi təhsil səviyyəsi, hər bir

vətəndaşın pulsuz səhiyyə və təhsil xidməti, sosial planlaşmanın istiqamətlərini, bölgü sistemini forma-ləşdirir.

Qitbləşmə təbii prosesdir. Cəmiyyətdə əməyin xarakter, sosial qruplar müxtəlif sahələrin eyni olmayan mənfəəti, gəlir-ləri və dövlətin əhaliyə verdiyi transfertlər müxtəlif qutbləş-mələri hamarlaşsa da, müəyyən elmi əsaslarla əsaslandırılmış differensasiya saxlamalıdır. Çünki ələbaxımhlıqdan qurtar-maq və stimulyatmaq üçün əməyin ölçüsü ilə istehlakın ölçüsü arasında optimal dəyişmə dinamikası təmin olunmalı-dır. Əhalinin gəlirlərinin differensasiyası ilə istehlakın diferen-sasiyası arasında funksional olmasa da koreliasiya olmalıdır.

Gəlirlərin differensasiyası əhalinin adambaşına düşən gəlir səviyyəsinə görə paylanma qanunu ilə müəyyənəşir. İqtisadi ədəbiyyatlarda bu paylanmaya normal, loqarifmik normal paylamalarda dəyişir. Paylanmanın xarakteri əhalinin gəlirinin adambaşına düşən səviyyəsinə görə müəyyənəşir. Belə ki, əhalinin 10%-nin minimum gəlir səviyyəsinin 10% maksimum gəlir səviyyəsinə olan nisbəti differensasiya əmsalı kimi qəbul olunur.

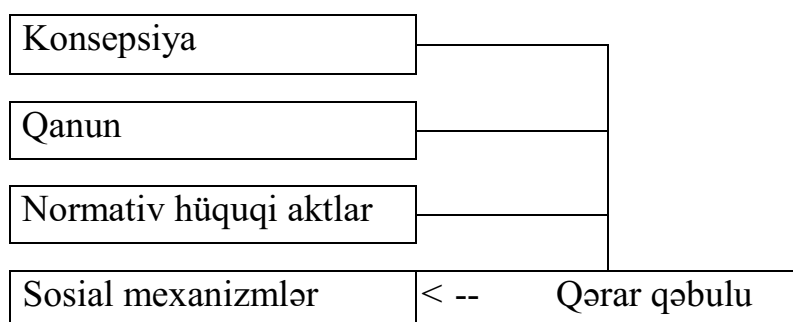
Kvantil əmsalıda gəlirlərin differensasiyası kimi qəbul olunur. Əgər biz cəmiyyətdə sosial ədalət prinsiplərini tənzim-ləmək istəyırıksə ilkin növbədə gəlirlərin minimum səviyyəsini bərabərləşdirməliyik. Yəni əhalinin minimum həyat səviyyə-sini yaşamaq üçün müəyyən həddə gəlirləri almaq qabiliyyə-tinə malik olmalıdır. Belə ki, minimum pensiya, təqaüd müa-vinət və digər transfertlər həmin sosial qrupların minimum is-tehlak büdcəsini təmin etməlidir. Bu sosial dövlətin təminat prinsipidir. Ona görə də sosial dövlətin bir çox təşkilati or-qanları məhz bu prinsipləri həyata keçirmək üçün planlaşma funksiyasını həyata keçirmək üçün fəaliyyət göstərir. Belə ki, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Sosial Müdafiə Fondu, Təhsil, Səhiyyə və digər təşkilati orqanlar əhalinin məşğulluğu həyat səviyyəsi və yaşayışı üçün zəruri olan re-sursların toplanması, istifadəsi yolları ilə məşğul olur.

Sosial təminatın maliyyə mənbələri, resursları, ümumi iqtisadi artımın makro tənzimlənməsini, onun bölgüsünün əsas istiqamətlərini müəyyənəşdirir.

Sosial planlaşma strateji və marketing planlaşmasının vəhdəti əsasmda reallaşır. Makrosəviyyədə resurslar, metodlar mikrosəviyyəli marketing planlaşmasma şərait yaradır, onun tarazlı və bazar prinsiplərinə uyğunluğu müəyyənəşir. Belə ki, ayrı-ayrı sahələrin məhsullarının sosial tərkibi müəyyənəşir, istiqamətləri planlaşdırılır və hər bir sosial obyektin xidmətin bazar tələbatına uyğun məhsulunun həcmi, onun istifadəsi müəyyənəşdirilir. Marketing planlaşması bazar prinsipləri ' əsasında və sosial tələbatın strukturu ilə uyğunlaşdırılır. Hər bir sosial sahə menecmenti hansı xidmətin yaradılmasını, onun qiymətini təmin etməklə özünün davamlı inkişafını planlaşdırır. Sosial sahələrin tənzimlənməsi, idarə olunması qanunvericiliklə həyata keçirilir.

Qanunlar ümumi və konkret spesifik fəaliyyət növü kimi ixtisaslaşır. Beynəlxalq səviyyəli qanunlara inteqrasiya olmaq üçün qoşulurlar.

Qanunlar Milli Məclis tərəfindən təsdiq olunur. Sosial normalar dünya standartlarına uyğun tərtib olunur. Hər bir cəmiyyətdə, ölkədə uyğun olaraq sosial vəziyyət əhali üçün normaların son hədlərini, minimumlarını müəyyənəşdirir. Bütövlükdə sosial qanunvericilik sistemi yaradılır. Konsepsiya qanunlar, normativ hüquqi aktlar, reallaşma mexanizmləri və ayrı-ayrı parametrlərdir. Prinsipial sxem olaraq aşağıdakı ardıcılıqla sosial inkişafın hər bir elementini tənzimlənməsi təklif olunur.

Normativ aktlar qanunların işləmə mexanizmlərini təmin edir. Belə ki, hər hansı sahənin və ya sosial qurumun marağını təmin etmək üçün müəyyən sosial normalar daimi iqtisadiyyatın inkişafına uyğun olaraq tarazlaşdırılır. O, cümlədən də məqsəd normaları minimum əməkhaqqı, minimum pensiya bəzi məhsullara olan ehtiyaclar, aztəminatlı ailələrə çatdırmaq üçün normativlər tətbiq olunur. Normativlər planlı təsərrüfatdan fərqli olaraq, sosial normativlər olub, həm orta təbəqə, həm də kasıblar, yoxsullar pensiyaçılar və s. sosial qruplar üçün diferensial olaraq istifadə olunur. Sosial

normalarm proqnozlaşması sosial idarəetmə sisteminin tərkib hissəsi ol-maqla bütün islahatlar proqrammm tarazlı inkişafını təmin edir. Sosial təminat sisteminin konstitusion əsasları bu sfera-nı dövlət prinsiplərini formalaşdırır.